

FARKAS MÁRIA

Benedek Elek népiskolai történelemkönyveiről

A dualizmus kori népiskolákban használatos olvasó- és tankönyvekről alkotott, nem éppen hízelgő véleményét Benedek Elek számos alkalommal kifejtette. Csak jelzésképpen: „Annyi a közoktatásügyi tanács által elfogadott tankönyv majdnem minden szakmából, hogy már maguk a tanítók sem tudnak eligazodni a modern labirintusban. Ha van már egy szakmából tíz tankönyv, azért jön a tizenegyedik is, nem azon a jogcímen, mert jobb a megelőző tízénél, hanem mert ő is jó.” Az eredmény pedig tankönyvek tömege, amelyek száraz, lelketlen kivonatai tudományos munkáknak. „Csupa tudomány minden sor, s ifjaink mégis tudatlanul kerülnek ki az iskolából.” (B. [Benedek Elek], 1891.; 1896.)

Nem állt egyedül azzal a felfogásával, hogy a korabeli tankönyvpiac átlépte az áttekinthetőség határait, s hogy a gazdag kínálat nem járt feltétlenül együtt magas színvonalal. Tény: a népiskolai törvény liberális szellemiségéből, az iskolafenntartók változatosságából fakadóan tankönyvek sokasága készült a korszakban, külön állami, községi és felekezeti-, budapesti, városi és falusi-, osztott és osztatlan-, fiú- és leányiskolák számára. Népiskolai történelemkönyvből is közel ötven volt forgalomban. Színvonaluk, tudományossággal telítettségük, vagy éppen tudománytalanságuk éppoly változatos volt, mint történelemszemléletük, s életkori sajátosságoknak való megfelelésük. (V. ö.: Farkas Mária, 2008. 67–104., 199–201.)

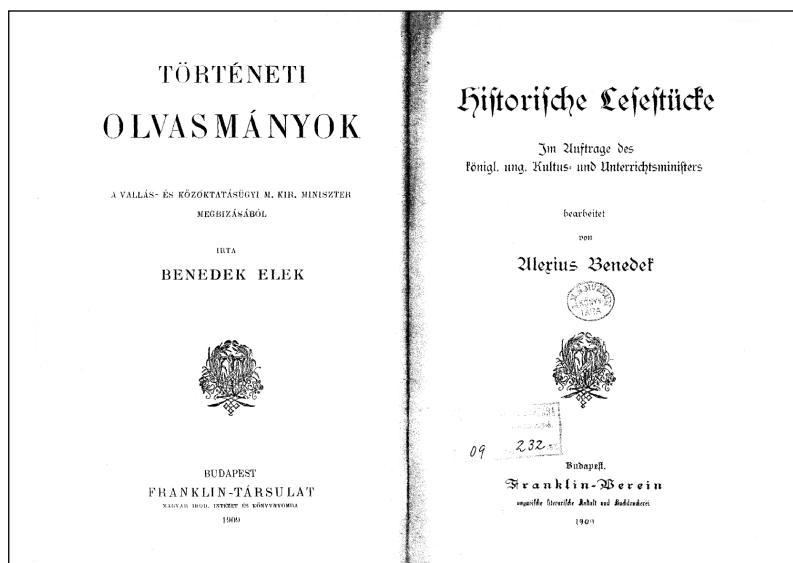
Benedek Elek mégis sokáig távol tartotta magát a tankönyvpiactól. Igaz, 1898-ban megjelent a pedagógus-újságíró Földes Gézával, a *Nemzeti Iskola című* tanügyi lapnál szerkesztőtársával közösen jelzett olvasókönyve a gazdasági ismétlőiskolák számára, amely számos kiadást ért meg, de újabb olvasókönyvvel, pontosabban olvasókönyvsorozattal csak 1906-ban jelentkezett. Ekkor került forgalomba az *Elemi iskolások olvasókönyve* a II., III., IV., V és VI. osztály számára a Lampel Kiadó gondozásában. A köteteket részben egyedül, részben szerkesztőtársakkal jegyezte. A már említett Földes Géza mellett Száva János székesfővárosi tanító, a magyar tanítók kaszinójának titkára, Kőrösi Henrik főgimnáziumi tanár, tanfelügyelő (később királyi tanácsos s az Elemi Népoktatás Enciklopédiájának szerkesztője) és Tomcsányi János budapesti elemi iskolai tanító voltak szerzőtársai.

Saját népiskolai történelemkönyvvel viszont csak 1908-ban jelentkezett, s akkor sem ő volt a kezdeményező. Talán, mert nem akart olyan tankönyvet írni, amely csak szaporítja a forgalomban lévők számát, amely csak azért jelenik meg sokadikként, „mert ő is jó”. Amikor azonban az olvasó- és történelemkönyvekkel ugyancsak elégedetlen, Benedek Elek által régóta szeretve tisztelt Apponyi Albert kultuszminister 1907-ben felkérte egy „közjogi tévedésektől” mentes, s „igazi nemzeti szellemben” készült olvasókönyv megírására, örömmel vállalta a feladatot. Tehette. Minden szempont-

ból felkészült volt. Mögötte állt az a hatalmas történelmi tudás és forrásismeret, amit az 1898-ban, a jobbágyfelszabadítás 50. évfordulója tiszteletére megjelentetett, *A magyar nép múltja és jelene* két kötete megírása során felhalmozott. És mögötte állt a magyar mese- és mondavilág alapos ismerete, amelyről ugyancsak számos publikációja tanúszkodott. Az 1905-ös, a nép és az ifjúság számára írt *Hazánk története* és az 1905-ben indult *Nagy magyarok élete* sorozat készítése közben az írói szándékkal és eszköztárral, a tudományos eredmények felhasználásával az ifjúság számára fogyasztható könyvek írásában is gyakorlatot szerzett.

Benedek Elek tehát munkához látott. Az eredmény két könyv lett. Emlékirata, az *Édes anyaföldem* második kötete szerint először elkészítette az „olvasmányok” tervezetét, amit Apponyi „pontról pontra jóváhagyott”, majd Apponyi a kész könyvet kéziratban is, kefelevonatban is elolvasta, s mindössze egyetlen, a lényegét nem érintő, a megfogalmazást viszont enyhítő szót törölt, Benedek Elek jóváhagyásával, a szabadságharc kapcsán, mondván, ha „benne marad, még beleköthetne – Bécs”. (Benedek Elek nem osztja meg velünk, mi volt az a szó.)

Azután, Apponyi eredeti terveinek megfelelően, megkezdődött a kész munka lefordíttatása az összes nemzetiség nyelvére, hogy megküldhessék a magyar és nem magyar nyelvű felekezeti iskolák fenntartóinak. Benedek Elek fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Apponyi „nem akarta ráerőszakolni sem a magyar, sem a nem magyar nyelvű felekezeti iskolákra” az ő olvasmányait, csupán ajánlotta, hogy vegyék be olvasókönyveik sorába vagy „legalább is... hasonló szellemű, közjogi tekintetben kifogástalan olvasmányokat írassanak”.

**A „Történelmi olvasmányok” magyar–német nyelvű kiadásának
belső címlapja**

Miközben zajlottak a nemzetiségi nyelvekre történő fordítási munkák, folytatja a visszaemlékezést Benedek Elek, „e könyv alapján iskolai kézikönyv” is készült, „ebben is egyik oldalon a magyar, másik oldalon a nemzetiségi szöveg: hogy az állami iskolába járó, nem magyar nyelvű gyermek a maga anyanyelvén tanulhassa meg a minden nemzetiséget egyesítő nemzet történetét”. Nem említi, hogy ez is része volt-e a miniszteri felkérésnek, mindenesetre a könyv külső borítóján szerepel, hogy „a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából” írta. (Benedek Elek, 1920. 144–156.) A kétnyelvű kiadásokon miniszteri engedélyszámot is feltüntettek.

Benedek Elek szerint tehát a *Történelmi olvasmányok* volt az alap, ebből készült a tankönyv. A megjelenés időpontjából fordítva lehetne gondolni. Mert *A magyar nemzet története az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára* már 1908-ban napvilágot látott, a *Történelmi olvasmányok* viszont csak 1909-ben – engedélyszám nélkül, csupán a „készült a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából” jelzéssel. Talán jelentéktelen a sorrendiség kérdése, talán nem, ha a könyvek sorsát és tartalmát, szemléletét összevetjük.

Benedek Elek monográfusai valamennyien kitérnek arra, hogy az 1909-ben magyarul és minden magyarországi nemzetiség nyelvén, kétnyelvű kiadásban forgalomba került *Történelmi olvasmányok* a magyar – Habsburg történelmi kapcsolatok újszerű tárgyalásával, Bécsből „dinasztiaellenesnek” tekintett, a monográfusok interpretációjában „a történelmi igazságot” feltáró szemléletével, az akkori osztrák – magyar kapcsolatokban is zavart keltett. Hamarosan, már 1910-ben „süllyesztőbe” is került – a dualizmus rendszerén belüli magyar önállóság nem túl nagy dicsőségére. (V. ö.: Vezér Erzsébet, 1937. 12–13., 49–50.; Lengyel Dénes, 1974. 157.; Hegedűs Imre János, 2006. 255–256.; Balogh Edgár szerk., 1957. 65.; Benedek Marcell, 1955. 8–9. p.; Benedek Marcell, 1985. 192., 229–231.) Nem említik ugyanakkor, hogy senki nem „bántotta”, senki nem akarta betiltani, a forgalomból kivonni *A magyar nemzet története* című népi iskolai tankönyvet. Vajon Benedek Elek egy év leforgása alatt kétféle narrációban írta meg, lényegében azonos terjedelemben és lényegében ugyanannak a célközönségnek szánva a magyar nemzet történetét? Kevésbé valószínű. S láttuk, a kapcsolatra a két könyv között maga Benedek Elek is utalt.

Egy elhallgattatásra ítélt történelemkönyv margójára

Apponyi Albert tévedett, amikor úgy gondolta, hogy annak a bizonyos egy szónak a törlésével ki lehet védeni „Bécs” beavatkozását. „Bécs” talált okot vagy inkább ürügyet a közbelépésre! Baljós jel volt, hogy az elkészült, a püspököknek „szép levél kíséretében” megküldött könyv iránt hamarosan feltűnően nagy érdeklődést kezdett tanúsítani a bécsi udvari könyvtár: „folyton rendeli a könyvet” – tájékoztatta a kiadó Benedek Eleket. (Benedek Elek, 1920. 149.) A különleges érdeklődés oka nem a tetszés, sokkal inkább a nem tetszés volt, amint ez a *Történelmi olvasmányok* ellen intézett, részben a bécsi nyilvánosság előtt, részben a kulisszák mögött zajló fellépésekből hamarosan kiderült.

A hadjáratot a bécsi nyilvánosság előtt egy jobboldali újság, a *Reichspost* kezdte, a „lázadás evangéliumának” nevezve a könyvet, majd folytatta az *Oesterreichise*

Rundschau, amely főleg a megbízó Apponyi kultuszminisztert támadta, a sorok között érzékeltetve: ilyesmiért „más időkben” akasztófa járt volna. (Lengyel Dénes, 1974. 157.; Hegedűs Imre János, 2006. 255.)

De beindult a könyv „halálra hallgattatása” érdekében, a nyilvánosság háta mögött, a közös kormánygépezet is. Valószínűleg maga „őfelsége” volt a kezdeményező. Ezt látszik alátámasztani, hogy amikor 1910 januárjában búcsút vett a miniszteri székéből távozó Apponyitól, mosolyogva ugyan, de szemrehányást is tett neki, mondván: olvasta a könyvet, s igazán nem várta volna miniszterétől, hogy nevét adja egy, a „dinasztia ellen” lázító munkához. (Benedek Elek, 1920. 151.). Talán már az újságcikkek is megrendelésre készültek, talán csak újabb lökést adtak a készülő hivatalos fellépésnek.

Mindenesetre 1910 júliusában levelezés kezdődött az ügyben Bécs és Budapest között. A kezdeményező Schönaiach közös hadügyminiszter volt. Ő fordult a problémával az új magyar miniszterelnökhöz, aki azután az új kultuszminisztert riadóztatta. A levelezés magyar fordításban Benedek Marcell közölte. (Benedek Marcell, 1985. 229–231.)

Schönaiach így kezdte Khuen-Héderváry Károlynak címzett, 1910. július 19-i keltezésű, „Bizalmas” jelzésű levelét: „Van szerencsém közölni Excellenciáddal, hogy elrendelem a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter megbízásából Benedek Elek által írt Történeti olvasmányok c. könyv (1909, Franklin-társulat kiadása) összes, a katonai nevelő- és képzőintézetek könyvanyagában esetleg meglévő példányszámainak bevonását és megsemmisítését.”

Mielőtt megismerkednénk az indoklással, érdemes felfigyelni arra, hogy a levél a katonai nevelő- és képzőintézetek könyvanyagában „esetleg” meglévő példányok bevonásáról és megsemmisítéséről szól. Ez jelentheti azt, hogy tényleg használták katonaiskolákban is, ahogy Lengyel Dénes gondolja (Lengyel Dénes, 1974. 157.), de nem feltétlenül. Benedek Marcell szerint a könyvet „minden iskola könyvtárával megvették”. (Benedek Marcell, 1955. 8.) Ez bizonyára túlzás. A könyv jellegéből következően, s ezt támasztja alá Benedek Elek már idézett visszaemlékezése is, a „minden iskola” kitételel csak az állami vagy községi fenntartású népiskolákat kell érteni. (Benedek Elek, 1920. 144–145.)

Nézzük ezután Schönaiach tartalmi kifogásait! „... Ez a könyv, amely mind a történelmi igazságnak, mind a tárgyilagosságnak híjával van, annál is inkább kelthet általános és különösen katonai természetű aggályokat, mert a serdülő ifjúságnak íródott, és a jelenlegi vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatali elődje hivatalos jelleget adott neki... nem felel meg az ifjúság számára írt történeti olvasókönyv legelemibb föltételének sem... megengedi magának, hogy saját állama élő uralkodójának kormányzatát bírálja... Az egész könyvön végigvonul a gyűlölet és megvetés hangja az uralkodó dinasztíával szemben. Ahelyett, hogy... a kötelező, de különösen Magyarország lakosságában mélyen gyökerező dinasztikus hűséget ápolná az ifjúság szívében, ez a könyv csak arra alkalmas, hogy dinasztiaellenes, a megdönthetetlen viszonyokkal elégedetlen, az állam érdekében valódi munkára képtelen nemzedéket neveljen.”

Ezt követően jött a birodalom biztonságát, a közös hadsereg szellemiségét veszélyeztető szempontok részletes sorolása. Veszélyezteteti a hadsereg szellemiségét, Schönaiach szerint, ha „a 8 teljesen és 5 nagyrészt Magyarországból feltöltött képzőintézethez olyan ifjak jönnek, akiket fogékony korukban ennek a könyvnek a szellemével

töltöttek el. De védköteles korban is... olyan nézeteket idézhet elő, amelyek nem egyeztethetők össze a legfőbb hadúr személye iránti, a haderő szilárdsága szempontjából elengedhetetlen tisztelettel.”

Lényegében ez, a közös védelem szempontjára való hivatkozás adhatott egyedül ürügyet a bécsi kormányzatnak egy, a dualizmus rendszerében teljes belpolitikai, ezen belül oktatáspolitikai önállóságot élvező magyar kormány kompetenciájába tartozó ügybe történő beavatkozásra. Ennek alapján kérhette a közös hadügyminiszter az említett munka „általános bevonását”, vagy legalább „hivatalos” jellegétől való megfosztását, illetve további terjesztésének megakadályozását „alkalmasnak látszó módon” a magyar miniszterelnöktől.

A hatás nem is maradt el. Az évek óta húzóódó politikai válságból kiutat kereső új magyar kormányzat vezetője 1910. július 25-én tájékoztatta Zichy János kultuszminisztert Schönaich aggályairól, s egyben kérte állásfoglalását az ügyben. Benedek Elek önéletírása szerint ezt követően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban értekezletet tartottak, majd a döntés nyomán megpróbálták őt rábírní a könyv átírására. A vele tárgyaló „tanácsos úr”, akinek nevét tapintatosan elhallgatja, azt is jelezte, a kormány nem lenne hálátlan. A válasz egyértelmű volt: „Szembe köpném magamat, ha erre a becstelenségre [történelemhamisításra] vállalkoznék... Tanácsot azonban... adhatok... A könyv nem az enyém. A könyv a kiadóé. A könyv eladó. A könyv kellemetlen őfelségének... Nos, a dolog igen egyszerű. A magyar nemzet rengeteg civilistát fizet őfelségének. Vegye meg őfelsége a könyv összes példányait, azután dobassa tűzbe, vagy a Dunába.”

Mi lett a *Történelmi olvasmányok sorsa*? Maga Benedek Elek sem tudta pontosan. Emlékirataiban így írt: „A könyv meghalt. Csúf halállal halt meg. Tűzbe dobták-e, Dunába dobták-e, nem tudom. A kiadó polcáról eltűnt. Ama példányait, melyeket Apponyi a püspököknek küldetett meg – »pardon! tévedtünk!« – visszakérték, s azok is meghaltak csúf halállal.” (Benedek Elek, 1920. 155.) Zichy 1910. szeptember 27-i válaszában közölte a miniszterelnökkel, hogy Benedek Elek könyve „sajnálatos elnézésből a szabályszerű bíráló nélkül került hivatali elődöm idejében forgalomba, és intézkedtem, hogy a használatban levő példányok bevonassanak”. Erről a magyar miniszterelnök 1910. október 25-én tájékoztatta a közös hadügyminisztert, aki ezt 1910. november 16-i válaszában hálás köszönettel tudomásul vette.

Az „ügy”, úgy tűnik, kormányzati szinten megnyugtatóan lezárult. A *Történelmi olvasmányokat* kivonták a magyarországi iskolákból. De tényleg nem „fertőzött” tovább annak szellemisége? Hiszen „testvére”, *A magyar nemzet története* használatban maradt!

„Ezer esztendő”

Egymás mellé helyezve a két kötet tartalomjegyzékét, számos hasonlóságot, sőt azonosságot fedezhetünk fel, már a fejezetcímekben is. S mindegyik végén ugyanaz az „Ezer esztendő” című összegzés áll. Ebben summázta Benedek Elek mindazt, amit a magyar történelem kisiskolásokkal is megismertetendő lényegének tartott (a *Néptanítók Lapja* – melynek akkor szerkesztője volt – 1908. április 16-i száma vezércikként is közölte.)

Az „ezer esztendő” legfontosabb üzenete az optimizmus, a bizakodás. Az, hogy a magyar nemzet történelme során hullott „tenger vér és verejték” nem volt hiábavaló. „1896-ban király és nemzet együtt ünnepelte a honfoglalás ezeréves évfordulóját, s új erővel, új lelkesedéssel, az örök élet hitével lépett a magyar nemzet a második ezerbe.” Voltak más népek is a történelemben, mondja Benedek Elek, akik „maroknyian” képesek voltak átmenetileg idegen országok, óriási területek megszerzésére, de a megszerzett föld ezer éven s azon túl való megtartására csak a magyarok voltak képesek. Miért?

A válasz szerint leelőször is „a magyar faj jellemében” lelhető fel, aminek lényege – a vitézség és a harci erények mellett – az őshazából hozott türelem „más vallások és fajok” iránt, „a magát megkedveltetni képes nyíltszívűség, nagylelkűség”, a „más népek jeles tulajdonságai megbecsülésének képessége”. Ezek együtt eredményezték azt, hogy a magyar földön talált és később itt megtelepedett idegenek „színe-java szívvel-lélelkel magyarrá vált”. „A magyar lélek csudálatos varázsereje mellett tanúskodik, hogy a magyar nemzet történetének nagy alakjai közt egész sora van az oly férfiaknak, kik eredetükre idegenek voltak, de szívvel-lélelkel magyarrá lettek s a magyar névnek messze földön dicsőséget szereztek. Ezek a férfiak mind a magyar szellem emlőjén nevelkedtek föl, a magyar műveltség erejével szereztek maguknak hírt, nevet, tisztességet, vagyont, s mint magyaroknak szárnyalt túl a hírük, nevük az ország határain... A Hunyadiak, Zrínyiek épp oly igaz hazafiak, mint a Rákócziak, Bethlenek, bár az előbbieket idegen eredetűek valának.”

A második fontos mozzanat, hogy a magyarság célja soha nem a hódítás volt: „a magyar sohasem azért húzta ki kardját, hogy hódítson, más népeket szolgaságba verjen, hanem azért, hogy az Árpád szerzette földet s annak népeit megvédje”. A Szent László, Könyves Kálmán, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás idejében meghódított területek népei „többször önként csatlakoztak a magyar birodalom fennhatósága és védőszárnyai alá”, mert új uraik jobban bántak velük, mint a korábbiak.

Harmadik tényezőként szerepel a nemzeti összetartozás, a nemzeti egység sokszor szunnyadó, de soha ki nem hunyt érzése. Az „ezer esztendő” nagyon válságos, a fennmaradást is veszélyeztető korszakaiban az „Isteni Gondviselés... mindig küldött férfiakat, kik fölébresztették a magyarban a nemzeti öntudatot s a fölébresztett nemzet csudákat művelt”. A válságszituációk között a tatárjárás mellett az ország két, majd három részre darabolódásának korszakát emeli ki, amikor „egyfelől a török, másfelől a német szívtá a nemzet életerejét”, amikor egyszerre kellett harcolni „a török hódítás és a német önkényuralom ellen”, illetve a XIX. században megindult rohamos fejlődést egy időre megtorpanító nemzeti önvédelmi harc és „az ezt követő elnyomás gyászos emlékü korszakát”. Ám ezek elmúltával újra nagy erővel beindult a haladás gépezete: iskolákkal népesült be az ország, gőzhajók hasítják a Duna hullámain, vasutak hálózák be a vidéket, „munkás elme, munkás kéz egyaránt boldogul”. És a nemzet hálás kegyelettel adózik mindazoknak, akik a hazaszeretet „fenséges példáival”, fáradhatatlanul munkálkodtak ezért a szebb jövőért. Szobrot emelt Széchenyinek, Deáknak, Petőfinek, Eötvösnek, Andrássy Gyulának, s készül Erzsébet királyné és Kossuth Lajos szobra, és „a Kerepesi-úti temető kertben a virág sohasem hervad el Deák, Kossuth s a többi jelesek sírján”.

Lássuk, hogy az azonos üzenet a kifejtésben másként jelenik-e meg a két könyvben! Fedezhetők-e fel különbségek, s ha igen, milyenek az olvasókönyv és a történelemkönyv között? Nos, akad néhány. Ilyen például az, hogy a tankönyv konzekvensen áttekinti az egész magyar történelmet – az eredetkérdéstől a kiegyezésig –, az olvasókönyv viszont átugrik egyes történéseket (Könyves Kálmán után Nagy Lajos következik, kimarad továbbá Károly Róbert uralkodása, a mohácsi csatavesztés, a harmincéves háború, Pázmány Péter és Bethlen Gábor portréja, a Mária Terézia és II. József alatti németesítő törekvések taglalása). További különbség, hogy a tankönyv a Kárpát-medence korai történetét és a honfoglaláskor itt talált népekről is szól, az olvasókönyv mindezt Benedek Elek mondafeldolgozásaival idézi fel.

A fentiekől eltekintve, néha más címekkel és más tagolásban, de tartalmilag szinte szóról szóra megegyezik a két könyv. Ami az inkriminált tematikát, a magyar – Habsburg kapcsolatokat illeti, a tankönyv többet is, kevesebbet is mond az olvasókönyvnél.

Többet, hogy nemcsak megemlíti a magyar – Habsburg kapcsolatok geneziseként a *morvamezei csatát* – amit egyébként a legtöbb korabeli tankönyv megtesz, de – egyedülként a tankönyvirodalomban – idézi Habsburg Rudolf IV. Lászlóhoz írt hálálkodó levelét is, kiemelve, hogy Rudolf biztosította IV. Lászlót: „mit kelljen tennünk a jövőre közös javunk tekintetében: ezt mi egészen a ti rendelkezésekre hagyjuk, **a ti akaratotoknak alája rendelvén saját kívánatainkat**”. Többet továbbá, hogy tárgyalja, méghozzá *Németesítő törekvések* főcím alatt Mária Terézia és II. József korát. Szemben történelemkönyv-író társai többségével, akik Mária Terézia esetében inkább a pozitívumokat emelik ki, Benedek Elek alig lát különbséget közöttük: mindketten németté kívánták tenni „a magyar voltára büszke magyart”, s mindketten le akarták rombolni a magyar alkotmányt. Igaz, Mária Terézia inkább „asszonyi simasággal próbálta elaltatni a nemzetet”, József császár viszont „nyíltan hadat üzent az ősi alkotmánynak”. (Benedek Elek, 1908. 25., 69–73.)

Az olvasókönyv ugyanakkor két esetben erőteljesebb megfogalmazást alkalmaz, mint a tankönyv. Az *első nemzeti önvédelem* és A »Szigeti veszedelem« *költője* című fejezetekről van szó. Ezek a részek a történelemkönyvben összevontan, „Az első nemzeti önvédelem. Bocskai István; A harminc éves háború; »Ne bánts a magyart!«” fejezetben szerepelnek. A kiindulópont mindkét esetben azonos: a Buda elfoglalásától Buda visszavívásáig tartó másfél évszázadban két pártra szakadva küzdött a magyar nemzet. Az egyik párt, Benedek Elek „nemzeti pártnak” nevezi, a törökre támaszkodva harcolt a magyar szabadságot fenyegető németuralom ellen, míg a másik, a „császári párt” a Habsburgok védőszárnyai alatt remélte megőrizni a nemzeti önállóságot. A mérleg Benedek Elek népiskolai történelemkönyve szerint így summázható: „Mind a két párt csalódott. A nemzeti párt csalódott abban, hogy idegen segítséggel visszaállíthatja a nemzeti királyságot; a császári párt is csalódott: a bécsi udvar nem munkált komolyan a török kiverésén. Magyarországot tartománynak nézte, melyet alkalmas pillanatban teljesen beolvaszt a császárságba, megfosztván a magyar nemzetet törvényekben biztosított alkotmányától, nemzeti jellegétől. Talált is erre alkalmasnak tetsző ürügyet. Ez az ürügy a *protestáns vallás* kiirtása volt.” (Benedek Elek, 1908. 53.) Az olvasmányokban ugyanez a szöveg szerepel, annyi különbséggel, hogy a „bécsi udvar *nem* munkált komolyan...” megfogalmazás helyett „a bé-

csi udvar *sohasem* munkált komolyan...” olvasható. Ennél fontosabb, hogy itt következik még néhány, a tankönyvből hiányzó mondat: „A német zsoldosok, kiknek a török kiverése lett volna feladatuk, a magyar nép nyakán élősködtek. Egyfelől a »hódító« török, másfelől a »védő« német sanyargatta a népet, szívta az ország életerejét. Mind nyilvánvalóbbá lett, hogy a német sokkal veszedelmesebb ellenség a töröknél, mert ez legalább nem bántotta a magyar nemzet alkotmányát, nem törődött nyelvével, szokásaival, csak az adót pontosan megfizessék neki. Ellenben a német atyáskodás, míg többnyire gyáván, tehetetlenül nézte a törökök terjeszkedését, ugyanakkor sarkából akarta kiforgatni a magyar alkotmány épületét. Megtámadta a nemzetet nyelvében, vallásában, szóval: szabadságában.” (Benedek Elek, 1909. 66.) A helyes utat Zrínyi mutatta meg, aki figyelmeztette a nemzetet, hogy nemzeti hadseregre, a nemzet saját erőből történő felszabadítására van szükség, s hogy értelmetlen és veszedelmes idegen segítségben bízni. Ennek kifejtése a tankönyvben rövidebb, az olvasókönyvben hosszabb, de a lényeg azonos.

A jelzettektől eltekintve, mint említettem, a két könyv szinte szó szerint megegyezik.

Akkor mi lehetett az oka, hogy az olvasmányok tiltólistára került, a tankönyv viszont háborítatlanul használatban maradt? Az a néhány, valóban súlyos és egyértelmű mondat, amely nyíltan leírta, hogy a németuralom nagyobb veszélyt jelentett a törökök uralmánál? Aligha.

Benedek Elek más hasonlóan kemény bírálókat korábban is megfogalmazott már, például *A magyar nép múltja és jelene* című könyvében is, íme: „A török nem volt kellemes vendég, másfélszáz esztendő vendégeskedése megakasztotta az országot természetes fejlődésében, de egyet el kell ismernünk: nem bántotta a magyart sem hitében, sem nemzeti mivoltában. Neki csak pénz kellett. A német éppúgy nyúzta az ország népet, mint a török, ha nem erősebben, de ezzel nem elégedett meg: ki akarta vetkőztetni nemzeti jellegéből, s mert a protestantizmus terjedésében németesítő céljainak erős akadékat látta: minden eszközt megragadott a reformáció elnyomására.” (Benedek Elek, 1898.) És ha valóban a Történelmi olvasmányok készült el előbb, amint Benedek Elek állítja, azt a néhány mondatot ő saját jószántából hagyta ki a történelemkönyvből. Nyugodtan megtehetette – nézetei feladása nélkül, hiszen az egész munka szellemisége ettől nem sérült. Benedek Elek önéletírása szerint a *Történelmi olvasmányok* elleni támadás célja Apponyi politikai ellehetetlenítése volt. (Benedek Elek, 1920. 151–152.) Ennek lehetett a dologban szerepe, de talán nem domináns. Tekintetbe kell venni, hogy amikor a támadássorozat megindult, Apponyi, bár változatlanul jelentős politikus volt, már nem volt kultuszminiszter, s azt is, hogy a tankönyvön ugyancsak ő szerepelt megbízóként, ő adott annak, hogy Schönhaichot idézzem, „hivatalos jelleget”, azzal mégsem foglalkozott senki.

Talán többről volt szó: felfogható ez a nagypolitika szempontjából nem túl fajsúlyos intermezzo úgy is, mint a kiegyezés 1867-ben kialakított rendszerét a századforduló körüli évektől a magyar nemzeti érdek erőteljesebb érvényesülése irányába elmozdítani törekvő magyar politikai erők és kormányzati politika, illetve a rendszer változatlan fenntartásán vagy éppen a magyar szerep csökkentésén munkálkodó bécsi kamarilla közötti erőpróba egyik állomása.

Ha így volt, ki nyerte meg ezt az erőpróbát?

Bécs mindenestre sikerként könyvelhette el, hogy a magyar kormány engedett a nyomásnak egy magyar belpolitikai ügyben, Benedek Elek *Történelmi olvasmányait* ki-vonták az iskolákból. Nem tudtak vagy nem akartak tudni arról, hogy a munka más va-riációkban továbbra is „mérgezhette” a közös hadsereg leendő katonáinak lelkét? Talán nem akartak tudni róla. Az adott pillanatban elégségesnek tűnhetett számukra a magyar kormányzat engedelmességre szorítása.

A **magyar kormány**nak is lehetett sikerélménye. A VKM a tartalmi elemek részle-tezése vagy vitatása nélkül, egy formai hibára, az engedélyeztetés elmulasztására hivat-kozva vonta vissza a könyvet. Hogy voltak-e forgalomban akár Benedek Elektől, akár másoktól hasonlóan „veszedelmes” könyvek, azt nem kérdezték Bécsből, erre tehát, ha volt is tudomásuk ilyenekről, nem kellett reflektálniuk. A bécsi kérést formálisan telje-sítették. Részükről a történet befejeződött.

És **Benedek Elek**? Ő, a látszólagos vesztes, valójában **a történet győztese**. Sike-rült megőriznie történetírói integritását, ugyanakkor megtalálnia a módját annak, hogy a magyar nemzet történetéről alkotott narrációja formálisan is beépüljön az ifjúság ne-velésébe. Sikerült egy új, nem csak „ő is jó”, hanem „más”, valóban „lélekkel teli” tan-könyvet írnia. A lelket az egy állam, egy politikai nemzet eszméjének átélhető, a gyer-meki gondolkodást és képzeletet megragadni képes interpretációja, valamint mélysé-ges hazaszeretetének tolmácsolása adta. Ez a hazaszeretet befogadó volt, és beillesz-kedést, azonosulást várt a „fajmagyaroktól” és a „nem fajmagyaroktól” egyaránt. Nem volt sovíniszta, de minden ízében egyértelművé tette, hogy az állam, a nemzet, a kul-túra, tolerálva a „nem fajmagyarok” nyelvét, kultúráját, csak magyar lehet. Az új tar-talmat pedig az, hogy a magyar – Habsburg történelmi kapcsolatok narrációit kiemel-te a tankönyv-irodalomban jellemző „adtunk is, kaptunk is” szemléletből. Számára nem az volt a fontos, hogy melyik fél tartozik hálával a másiknak, hanem az, hogy mit jelentett ez a kapcsolat a magyar nemzet megmaradása szempontjából. A múltban te-hertételt. Nagyobb veszedelmet, mint a török uralom. Kritikája azonban nem vonatko-zott az akkori jelenre. Schönauich bizony „csúsztatott”. Benedek Elek nem bírálta „sa-ját állama élő uralkodójának kormányzatát”, csak a múltból beszélt, igaz, nem a Bécs-ből elvárt lojalitás hangján. Hitte, Apponyival együtt, hogy amit megírt, az a magyar nemzet egyedül igaz és hiteles története. S álláspontján nem változtatott. Győzött Be-nedek Elek moralitása, amit Lukács György Vezér Erzsébetnek adott interjújában így jellemzett: „... szemben azzal a milióval, amelyben éltem, és amelyben a kompro-misszumok, sőt az ennél is rosszabb dolgok által elért siker volt az emberi értéknek úgyszólván egyedüli kritériuma, Benedek Elek mindég kiállt a maga puritán módján a saját igazsága mellett. Megmondhatom, hogy akkor sem érdekelt és később sem, hogy ez az igazság mi körül forgott. De maga ez a tény, a kiállásnak ez a ténye okozta, hogy Benedek Elek mint morális személyiség fiatal korom legtartósabb hatásai közé tarto-zott.” (Bendl Júlia, 1994.)

Irodalom:

Balogh Edgár szerk., 1957: Benedek Elek: Halljátok emberek? Politikai írások és irodalmi bírálatok. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Balogh Edgár. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.

Bendl Júlia, 1994: A társadalmi érdeklődés felé (Max Nordau és Benedek Elek). In: Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig. Scientia Humana Társulás, Budapest. <http://nyitottegyetem.philinst.hu/Tarsfil/KTAR/Bendl/Lukacs3.htm>

B. [Benedek Elek], 1891: Tankönyv-monopólium. In: Magyar Hírlap, 1891. június 25. Tanügy melléklet. 17–18.

Benedek Elek, 1896: Magolunk. Levél a miniszterhez. In: Nemzeti Iskola, 1896. december 5. Közli: Balogh Edgár szerk., 1957. 123–126.

Benedek Elek, 1898: A magyar nép múltja és jelene. Első kötet. <http://mek.oszk.hu/04800/04823/doc/index.html>

Benedek Elek, 1908: A magyar nemzet története az elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára. Athenaeum, Budapest. – Istoria na.iunei ungare pentru clasa Va .i VIa a .coaleror elementare – Geschichte der

Benedek Elek, 1909: Történelmi olvasmányok. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából írta Benedek Elek. Franklin Társulat, Budapest.

Benedek Elek, 1920: Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története. Második kötet. Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.

Benedek Marcell, 1955: Benedek Elek. Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. 1. számából.

Benedek Marcell, 1985: Naplómát olvasom. Második kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Farkas Mária, 2008: Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon. Trezor Kiadó, Budapest.

Hegedűs Imre János, 2006: Benedek Elek. Monográfia. Pomogáts Béla előszavával. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Lengyel Dénes, 1974: Benedek Elek. Gondolat Kiadó, Budapest.

Vezér Erzsébet, 1937: Benedek Elek. Pápai Ernő Műintézete, Budapest. 250 éve született Kazinczy Ferenc